

գրեր են. որ եւ անշրելի եւ հաստատուն կրմնայ մինչեւ ի կատարած աշխարհի. եւ նոյն սարսափելի անեծքները՝ որ դաշինքը աւրել կամեցողներուն համար ըրեր են՝ շխարհիկ կրկատարի այն մարդոց վրայ, որ խօսքով կամ գործքով աւրել եւ սօշ հանել կուզեն¹ :

Այս պատմութիւնը *phœnarckén* ընկուս պատճառ այն է, որ եթէ չգիտցող կայ նե՛ ան ալ տեղեակ ըլլայ, թէ սուրբ Լուսաւորիչը երբոր Ղեւոնդիոս հայրապետէն կարողիկոս ձեռնադրուեցաւ, իր ժողովուրդը հովուելու իշխանութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ առաւ, եւ ոչ թէ Հոռմայու Սեղբեստրոս պապէն ինքնագլուխ պատրիարք ձեռնադրուած ատենը՝ այն իշխանութիւնը առաւ, ինչպէս որ այդ հակառակասէր զօրեցնին կրտամարանէ :

¹ Այս ամենայն անյարմար եւ անշուրջ պարագայից վրայ ուրիշ առնել խօսքը եւ ցուցուցեր ենք թէ որչափ յարգ եւ զօրութիւն կրնան ունենալ հնախոյզ աստուածաբանից առջեւ :

qui, par leurs paroles et leurs actions, s'efforcent de les anéantir¹.

Nous avons à dessein répété cette histoire, afin que, si quelqu'un l'ignore encore, il sache bien que c'est quand le saint Illuminateur a été sacré catholikos, par le patriarche Léontius, qu'il a reçu du Saint-Esprit le pouvoir de paître son peuple et non quand il a été sacré patriarche libre par le pape Sylvestre, ainsi que veut le faire croire ce séditieux propagandiste.

¹ Nous avons démontré ailleurs combien ces circonstances superflues et peu convenables peuvent avoir de poids et d'autorité aux yeux des théologiens antiquaires.

ԱՆՅՔ ԵՒ ԱՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԻՆ ԳԱՆՁԱԿԱՅ.

(Շարադարութիւն. *Shu kē* 152.)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՆՅՔ ԳԱՆՁԱԿԱՅ.

Այս քաղաք՝ որպէս երեւի, միշտ եղեւ իշխանանիստ քաղաք : Եւ որպէս տեսաք ի վեր անդր շինեցաւ սախմիջոցի իմն իններորդ դարուն, եւ մինչեւ ցմտել վախճանի ժին ոչ՞ դիպայ ուրեք անցից ինչ պատմելոց իմերցս Պատմարանից :

Առ ամօքն 989, Փարտուն Ամիրայ Գանձակայ՝ ել բազում զօրօք ի վերայ Գաւրի Գուրգեան եղբորորդւոյ Գազկայ արքայի Անույ, ի պարտութիւն մատնեալ դարձաւ յետս : (Ի Պատմ. Հ. Լոմ. Բ. յեր. 875) :

Ի 1088, Մելիքշահ արքայ Պարսից՝ ի ձեռն Պուղտան սպարապետին իւրոյ սաստկապէս մարտուցեալ ընդ քաղաքին, եւ զբուրդն նորա ընկեցեալ ի վայր, մեծաւ կոտորածիւ, էառ զսա ի Փարտանց. յորոյ ի զօրս կային եւ յազգեւ Հայոց : (Ի պատմ. անդ ի Հոմ. Գ. յեր. 15) :

Այս Փարտանք, որք եւ Շատառիկք կոչին, էին ցեղ ինչ եւ տերութիւն այլազգեաց : Որպէս ինձ բուի, թէ ոչ սկիզբն շինութեան քաղաքին խոցանէ եր, զոնէ յաւետ քան զմի դար պայազատութեամբ որդւոց յորդիս կալան զիշխանութիւն քաղաքին եւ սպա բարձան : Մնաց յետոյ քաղաքս ի ձեռն Պարսից ոչ սակաւ ժամանակ եւ առ նօքօք իսկ եր իշխանանիստ քաղաք երեւելի : Զի իրաժանել Տափար սուլթանին զսանձան իշխանութեան իւրոյ յորդիս, կրտսեր որդւոյն ետ իրաժին զսանձանս Գանձակայ : (Իմինն Հայոց, յեր. 311) :

Առ իշխանութեամբն Պարսից բշտաւ եր միճակ քաղաքին, որպէս զրէ Կիրակոս. « Այս քաղաք բազմամբոյս լցեալ Պարս-

« կօք, այլ եւ սակաւ քրիստոնէիք. յոյժ բշտամի երսա Քրիստ : « տոսի » : Զի Պարսիկն բնակիչք քաղաքին՝ առ աննարին ատելութեան եւ բշտամութեան զոր ունին ընդ Քրիստոնեայսն, այնչափ ապիրատեցան, մինչեւ իներքոյ սեմոց դրանց քաղաքին եղին խաչս, կամ ինախատինս Հայոց, կամ զի խղճեալ յամենայն առաք կոլեւ զխաչսն, ելցին արտաքս ի զիւրորայս, եւ անպատսպար մնացեալ յաւար եւ ի գերութիւն նորա մատնեցին բշտամեաց, եւ ոչ միայն քաղաքն իւրեանց մնացեւ, այլ իյազել բշտամեացն նօքօք յիւրեանց վերայ մի արշտուեցին : Զի եւ աւագակարարոյ բնակիչք Խաչնոյ յայլազգեաց ոչ պակասին արշտել այսք, սպանեալ ի Պարսկաց, եւ կողովտեալ զՔրիստոնեայս ի ձեռնաց նոցա :

1140. Տանազին իմն երկրաշարժութենէ կործանեցաւ այս քաղաք ի վերայ բնակեացն : Եւ լեռնս ինչ Ալմարակ կոչեցեալ ի վերայ իջեալ ի ձորակ մի, արգել զընթացս գետոյն արարեալ զնա լճակ « ի պէսպէս ազնիւ ձկամբք » որպէս զրէ Կիրակոս : Բայց երեւի թէ յետոյ վարեալ զտառաշխկայ հողն եւ զքարինս, եւ անցեալ է զի տեղացիքն ոչ պատմեցին մեզ լինել զնո. աստ ի գաւառիս լճակ այդպիսի : Համարիմ թէ զոնէ զժամանակ ինչ յետ երկրաշարժութեան քաղաքս մնաց յամայութեան, եւ անտերուեց. մինչեւ Գեմետրիայ Վրաց արքայի՝ որ զայնու ժամանակաւ զօրաւոր օք եր, զայլ եւ տանել զըրունս քաղաքին յերկիր իւր : Բայց ոչ անագանեաց, ի միջոցի անդ միոյ դարու, եւ իսկզբան ժԳին լեալ եր ի շինութեան եւ իրագմամարդութեան :

1253. Մուղղի բարաք եկեալ կործանեցին զպարիսպ քաղաքիս մեքենայիւր. եւ մինչեւ եր մուտ արարեալ, ընալիւքն իներքս ձեռօք իւրեանց այրեցին զամենայն գտունս : Զի ոչ բշնամիւք իներքս տեղի հանգստի գտցնն, եւ ոչ ինչք իւրեանց յաւար նոցա մատնեցին : Իսկ իբրեւ մտին իներքս Մուղալքն, սուր ի վերայ եղեալ զքնակիւսն առնաստարակ կոտորեցին. որով ապականեալ բախուր մնաց այս քաղաք : Բայց յետ երկուց ամաց ի Զարմաղանայ նորոգ շինեցաւ : (*Quisq. 2uy. kaus. jhr.* 296) :

1578 . Յառուրսն Սուրբան Գորատայ Գ. ի ձևոն Գարա-
Մուստաֆա Փաշային առաւ յՕսմանեանց ընդ համօրեւն Վրաս-
տանի. (*անդ, յեր. 550*) :

Այլ Խիտառներէ աւելայ Պարսից՝ սպարապետութեամբ սրդւոյ խրոյ Համգա Միրզայի ետո գրագում տեղիս յՕմմանեանց, ընդ որս յայտ ե քե ես գԳանձակ : Այլ ոչ անագանեաց Օսման վաշա Իւրտեմիր՝ արշաւեալ՝ յաղթութիւն կալաւ ի վերայ զօրավարին Պարսից Իմամգուլի Խանին Գանձակայ, ես զամինայն երկիրն աւերեաց զՊարտաւ, զԳանձակ, զՁարարերդ, զԽաչեան, զՎարանդա, ես զԻգզակ սկսեալ ի Ձարեաք զետոյն : Զբազումս եսս յազգես Հայոց ի սուր սուսերի մաշեաց որպէս ես գլորովս գերեաց, մինչեւ իսպառ նկուն առնել զՊարսիկս : Ուստի մնաց եւ այս քաղաք ի ձեռս Օսմանեանց մինչեւ զամս 1606 :

Յամկ 1586, Շահարաս բազմադրեալ էր, եւ միշտ աչաքմակ
կայր յերկիրս՝ որք հատեալ էին յիշխանութենէ Պարսից-ոստիկ
1605 արշաւեալ եառ գԱրարատ, վարեաց զընակիչսն տեղւոյն
յԱսպահան :

1606. Այն է իլաշորդ ամին՝ վազեաց մինչև իՏիփլիս, եւս եւ գԳանձակ րազում կոտորածովք. եւ աստի վարեաց միայն զայնոսիկ ի Հայոց որք ի զայրելոցն յԱրարատայ յԱսպանան վախճեալ մնային աստ : եւ իլինկ հաշտութեանն յաւուրս Սուլդան Ամմաի Ա. մնաց Գանձակ ի ձեռս Պարսից իբրեւ զամս 110 :

Իսկզբան օրերեւոտանս դարսուն յորպիսի բուռն եւ անողոր
պանանշանս հարկաց տառապէր ամենայն Հայաստան յա-
ռուս Շահ Հիւսէինի. ինարկէ ինոյն շարագար վշտագներ
եւ Գանձակ: Յայնմ ժամանակէ սկսաւ տունն Պարսից յերեքի
լինել: Ապստամբեցան յայնմ կուսէ Աղուանք Գանտահարու
եւ ապականեին զայն կողմն Պարսկաստանեայց: Եւ աստի Հոնք
կոպկասականք իջին իլեռնէն ի Կովկասաղուանս եւ զամե-
նայն երկիրն ապականեցին: Այլ իրամանաւ Շահին Խանք զա-
ռառաց, ընդ որս էր եւ Ռադուրու խան Գանձակայ, էլին ընդ-
դէմ նոցա եւ պատերազմեցան ընդ ապստամբսդ, որոց զոյն
էր Սէյ Սուլդան անուանեալ ոմն. այլ միշտ խաբարտուրին
մատնեցան: Առին նոքա զՇամախի քաղաք բազմահարուստ,
սպանմամբք կոտորածովք, եւ աւարեցին զմա մերկացուցալ
յամենայնէ: Ջնոյն անցուցին ընդ ամենայն վայրսն այլոսով
Անցին ապա յայսկոյս կուր գետոյն, զԱղուտի, զՏայուշ,
գլակեամ, զՇամգոր, զԳանձակ, զձորն մականապատու եւս
զՂակեամ, զՇամգոր, զԳանձակ (որպէս զրէ Կարողի-
ւորագումս ի զիւրորայիցն Պարտաւառ: (որպէս զրէ Կարողի-
կոս Աղուանից Տէր Եսայի Հասանշէրալեան), յորս բազումք
կոտորեցան եւ բազմաբիւք ի զերթուրին վարեցան:

Գնացին կալան զԲարկուշատ, զՎարանդա եւ զԽաչնան. բայց բնակիչք սոցա աղխիւք եւ կենդանեօք խոյս տուեալ էին իւրինս : Կովկասականքդ իբրեւ զայձեամն զզնի նոցա ելին իբարձունս իշուցին զվախուցեալսն, հանեալ իծակուց վիմաց. կազմեցին բանակ ստուար իզերեալ կողոպտեալ՝ ասուն եւ անասուն կենդանեաց, եւ իբեռանց աւաքին, ասուն եւ անասուն կենդանեաց, ասուն եւ անասուն կենդանեաց :

1721. Իսկ ինքեանք զեն ի ձեռին դարձ արարին գալ խմբայ
Գանձակայ քաղաքին, ուր մեղուրդու խան դարձ արարեալ

խառներազմեն, զոր տունեալ էր յայնկոյո՝ նստեր անճարացեալ, եւ յօգն կոչեալ էր զՎախտանկ արքայ Վրաց։ Որ իբրեւ յանկարծ եկն, ապստամբոյ առանց վնասելոյ քաղաքին դարձան զնացին։ եւ Վախտանկ դարձաւ խեղի իւր։

Բայց սովին այսու Գանձակ սարանեցաւ յալ իմն քշուա-
ռութիւն: Զի յամն յաջորդ՝ դառնայ զայ Վախտանկ ի Գանձա-
կեցոց առնուլ զվարձսն՝ զոր իկոչել անդ խրեանց խոստա-
ցեալ էին: Այլ րէկայնժամ զօրքն Վրաց զինք ինք ոչ արարին
յամննայն տեղիս, զոր առաւել քան զԿովկասականացն հա-
մարի ետալի կարողիկոս որ ականատես իսկ լինէր: Յորժամ
մտանկին՝ ասե ի զինդ, Հայք որպէս Քրիստոնէի Խաչիս եւ
Աստարանաւ եւ եկեղեցական փառասորութեամբ բափօր
կազմեալ ընդ առաջ ելանէին: Իսկ Վիրք չարագոյն քան
զանճաւատս իվերայ յարձակեալ բափօրին նախ զնոսա կո-
ղոսկոտին, զամենայն եկեղեցական զարդոսն յափշտակեալ եւ
զկնի ոչ բողոտին չարիս՝ զորս ոչ անցուցանէին ընդ զինդն
նամօրէն. որպէս եւ իղարձին խրեանց Աղոտստու եւս վնասե-
ցին վասն ննդ ինք քինու զոր ունէին ընդ քնակիչս գաւառին:

Արդ այսպիսեօք աստի եւ անտի ավստամբքդ վրդովնալ էին զՊարսկաստան, նա զի եւ րազատրական տուն նոցա զմինամբք եկեալս առնէր : Եւ ահա մեծն Պետրոս կայսրն Ռուսաց՝ անց ընդ դուռն Հոնաց տիրեաց Դարբանտ եւ Պաքոս քաղաքաց, որք կան առ եզերքք Կասպից ծովուն, եւ կռուան ոտից եզիտ յայսկոյս Կովկասոս :

Դանմասով որդի Հիսուսին իննը ամեալ էր իՄիր Մանմու-
տայ. խնդրե իմուսաց զպաշտպանութիւն, յոր սակս յան-
լու տայ նոցա զդառաւան Կասպիականին զԿիլիսն զՄազան-
դարան եւ զԱսորպատա: Խնդրեաց նոյնպէս Դանմասով եւ
յժմանեանց զպաշտպանութիւն. այլ զի նոքա խիբացեալ էին
ընդ դաշն զօր կռեաց ընդ Ռուսս ելին ի պատերազմ: Եւ զա-
ռաջին յաջողէր խազմն Օսմանեանց: Մանաւանդ զի Վրաս-
տան կէս մի ընդ իշխանութեամբ Օսմանեանց էր եւ կէս մի
ընդ Պարսկաց հանդերձ Տիփլիս քաղաքաւ. զօր եւ խաղաղու-
թեամբ առեալ տիրեցին նաւ Օսմանեանք:

Յայսմ խոցն ժամանակի բանազնացուիք իմն էին ի Կոստանդնուպոլսն Օսմանեանց ընդ Ռուսս առ իրաժանորդելոյ ի միջի իւրեանց զարեւմտեայ եւ զհնօսխային մասն Պարսկաստանի, եւ յայս կնքեցաւ զի լեռնակողմն ամենայն մինչեւ ցիսառնուրդս Կուր եւ Նրաթի գետոց՝ սահմանք լիցին Ռուսաց, իսկ անտի ց Համառան, եւ ց Կիրմանշահան՝ Օսմանեանց լինէին սահմանք։ Որով ի ձեռս նոցա անկանէր Գանձակ, Նրեւան եւ Եւքրատիս, Ուղարատական, եւ մասն Շիրուանայ։

Մոզան, Սինդեր, Ասորպատական, եւ հասնէ Տրքաթիկոն
 Մինդղեւայս բանագնացուիլներ լինելի'բանակն Օսմանեան
 որոց զօրավարք էին Փեօիբիւլիւ - գետն։ Ապտուլլան փաշա,
 Աբիֆ Անմա փաշա, եւ Համի Մուստաֆա փաշա, յառաջըր
 յաշխարհն Պարսից, եւ առնողը զամուր ամուր քաղաքս նոցա,
 զՀամատան, զԵրեսան, զԴուսեքծ, զԱրտաշիլ, զԼորի եւ զԱխ-
 նիս, ընդ որս եւ զԴանձակ յամի 1726. եւ իյոստանդուպո-
 լիս վասն առժան Գանձակայ յ12 սեպտ., լինի ծովային հան-
 դես առուքս ժի։ Օրենսգիտացն դասք Օսմանեան զրանն՝
 ղես առուքս ժի։ Օրենսգիտացն դասք Օսմանեան զրանն՝
 ղես առուքս ժի։ Օրենսգիտացն դասք Օսմանեան զրանն՝
 ղես առուքս ժի։ Օրենսգիտացն դասք Օսմանեան զրանն՝

29

զանձինս նոցա եւս ածեալ վաճառեին իւ. Պօլիս իբրեւ գերեւալս իրշնամեաց իւրեանց՝ իբրեւ իսկ Պարսկական ազգեն. Տես Պատմ. Օսմ. Հաս. Բ. յեր, 323 : Պատմ. Հայ. Հաս. Գ. յեր, 885 :

Մինչեւ Տ. Յովնանէս Կոլոտ մեծ Պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ, հարկեցաւ բողոքել եպարքոսին Իպրանիմայ : Որ եւ նա պատուէր հրամանի արձակեաց առ ամենայն զօրավարս բանակին խափան դնել անխրատութեանցն այնոցիկ : Եւ ինքն իսկ մեծ Պատրիարքն զբազումս իգերեաց անտի գնդաւորաց զնեալ արձակել իրաց : Յորոց ոմանց ոչ սակաւք իգանձակեցոց անտի էին, եւ շատք իսկ արձակուիլով գտեալ նգովիւք չափ հերքեցին զՀայրենիս, կացին մնացին իրազատորեալ քաղաքին : Բայց ով կարիցէ բուռն զորս օտարացն վաճառեցան, եւ ցամա պարտաւորութեամբ ծառայեցին նոցա ամենայն անարգանօք : Ուստի այսչափ եւ այսպիսի անխրատութեանց ոչ կարելով տանել Քաջացն Հայոց որ իՀայրենի Սիւնեաց, որպիսիք ոմանք էին Գաւիթ իշխան Սիւնի, եւ նիզակակիցք նորին Մխիթար զօրավար, եւ Տէր Աւետիք զինեցան, զինեցին զՔաջազունս, պատերազմաւ զդեմ կալան, եւ նեղեցին բազմօք զքեւ բանակին Օսմանեան, որ առ Սիւնեաց աշխարհաւ, ազատս պահելոյ զերկիր իւրեանց յաւարտութեաց եւ իգերեացդ : Յայսմ ժամանակի, զի Տիփիսի ընդ իշխանութեամբ Օսմանեանց կայր, հարկ էր նոցա ուստերս եւ դատերս նոյնչափ ամ ըստ ամէնոյն իծածուկ եւ Պարսից վճարել յապագային :

1753, Յիշատակեալ տեսաք խաղաղութիւնս ինչ, բէ աւերեցաւ Քանձակ մեծաւ հրայրեցութեամբ. եւ որպէս կարծեմ յաւուրս Օսմանեանց պատանեաց այն, գոյցէ եւ այդ եղեւ պատճառ փոխադրութեան քաղաքիս. որպէս ունեմք զրել իստորեւ ինին Քանձակ :

1758. Նատրք շահ իկողմանց Բաքլոնի եկն յայսկոյս եւս ճակատ յարդարել ընդդէմ Օսմանեանց, որ եւ առ յիւր նիզակակցութիւն զքաջազունս իՍիւնեաց ընդ որս էր Ասազ վարդապետ Տիփիսի մարտաւ կողմնալին. եւ զՊապա Մելիք ազգական նորա Մելիք Աղամեանց, եւ առ զամուր ամուր տեղիս զՔանձակ, զԵրեւան եւ զՏիփիս : Ետ պատերազմ եւ առ Ախուրեան գետով, պաշարեաց զքաղաքն Կարուց, եւ սաստկանայր մարտն ընդ երկար արեան ճապաղեօք յերկուց կողմանց :

1746: Կնքեցաւ հաշտութիւնն ընդ Պարսս, յաւուրս Սուլթան Մահմուտի Ա. եւ մնաց Քանձակ ընդ Վրաստանի ընդ Արարատայ եւ Ատրպատականի ինեւ Պարսից :

1747 : Չարաչար սպանաւ Նատրք յիւրոցն, որով դարձեալ վեր իվայր շրջեցաւ տունն Պարսից, եւ ալեծփեալ տատանք յաւեալ իպատերազմութեաւ ընտանիս, եւ ակարանայր տուն բազաւորութեանն : Ինմին ժամանակի բազմաթիւ էին եւ իշխողք կողմանցս, խառն անուանեալք. ոմն իՆուխի, ոմն իՇաքի, ոմն իՏայուշ, ոմն իՉակամ, ոչ կատարեալ հպատակք բազաւորի իւրեանց, եւ ոչ երբեք ընդ միմեանս հաշտեցաց. կամ դատով միմեանց սպանութեան լինելի պատճառք, կամ պատերազմաւ զսահմանս միմեանց աւարելին. կողոպտելին, զերկին եւ զիշխանութիւն իրերաց խելս աշխատելին : Եւ զարուարագոյնս ի Հայոց վարելին իգիւրորութիւն : Նա՛ եւ իմիում տան ոչ պակասելն եղևնութիւնս ապիւրտութեան. եղբայր զեղբարս ընդ սոր հաներ, կամ կուրացուցաներ առ իսպառ անպիտան առնելոյ. եւ բէ ոչ ինքեանք ձեռնհաս լինելն՝ կաշառելին զանգրագոյնս իկովկասականաց, նոցա տային սպանանել. զի կամ ինքեանք միայն հասցեն յիշխանութիւն սոր իւրեանց, կամ անկասկած վայելեցան ինմին : Կացեալ է իՔանձակ Բանիմ խան ոմն, գոյցէ յաւուրց անտի Նատրքայ, զաման ոչինչ չաբիս պատմեցին ձերութիւնք, ընդ որս մեք խօսակից եղաք : Սա հարստագոյն ոմն լեալ է, որ եւ հատեալ գուտ արձարի դրամ, զոր կոչին Սանայ Կրթան, որ եւ այն է անն, որ մինչեւ ցայսօր գտանի իգործածութեան :

Երէ կարեալք զշարակարգութիւն իշխողաց տեղոյս գտանել, կամ ստուգել իպատմողացն մեզ, հաճելի էր եւ զայն զրել, այլ բողոքմ գիտակաց եւ բնակեաց տեղոյն ընդ այլոց պակասողաց մերոց եւ ուղղութեամբ վերպանացս՝ զնոյնս եւս տալ ինքատարակութիւն : Յետոյ իՉիար գեղջէ Քանձակոյ՝ որով եւ Չիար տղա կողեցեալ, ճաւատ այր ապատոնմիկ, չրգիտեմ որպիսի ճանապարհաւ անցանէ իխանութիւն Քանձակայ զոր եւ ընդ երկար վայելէ : Սա մոլեգոյն գտանի իգեղծ վատարութիւնս բարուց, եւ դաժան յապիրատ անգործութեան, ստեպ էին սորա պատերազմութիւնք ընդ զանազան խանս շրջարեակ գաւառաց. որ եւ զՀայս անգամ վարել իգիւրորութիւն, առատ առատ ուժիկս վարձուց եւ պարեն տուեալ յաւուրն մէն մի հաց ցամաք : Անհաշտ բշխմի եկաց սա ընդ իշխանին Երեւանայ, այնու զի՝ որպէս պատմեցին, զդուստր նորա խնդրեալ է յիւր կնութիւն եւ նա չէ արժանի դատեալ զսա խրոմ փեսայութեան, որով եւ սա աւերածոյ Գեղամայ եւ Արարատայ մեծի վնասուց դուռն երաց : Խառվիք եւ ընդ Իպրանիմ խանին Շուշույ, այլ յետոյ զդուստր նորա առեալ, եկաց ընդ նմա ամենայն խաղաղութեամբ եւ միարան, մինչեւ իկողջ գիւտս, եւ յանձն առնել զինքեանս :

1785. Յուլիս 24. Եղեն երկոտասան գլուխք դաշնադրութեանն Ռուսաց ընդ Վիրս յաւուրս Եկատինեայ Ռուսիոյ Կապուտանոյն, եւ Հերակլեայ Թեմրազխան բազաւորին Վրաց : Չի սա հայելով խոնքացեալ բարոյս եղբարց իւրոց, գիտաց բէ հիմն իվեր տապալել ունին զփոքրիկ տուն բազաւորութեան իւրոյ, պայմանաւ ցամա իւր բազաւորելոյ՝ յանձն արար իԿայսերութիւնն յետ մահուան իւրոյ յաւելեալ յիւր սահման : Այս Հերակլ՝ յոխորտ, յանձնապատան օք էր, եւ պատերազմասէր իսկ. եւ ներք ժամանակն, զի Պարսկական ներքին կռուավարութիւնն ընկճեալ տկարացեալ էր, եւ որ աստ խանք հակառակ կային միմեանց, զօրացաւ իվերայ միոյն եւ միւսոյն : Մահաւանդ յորժամ մին իննդ մտանէր, զսա կոչէր յօգնականութիւն. որով եւ հարկս իսկ իվերայ նոցա պայմանեալ ամի հատուցանել : Երէ նորայ յետոյ զյանային, երբայր զերկիր նոցա աւերէր : Սա յարձակեցաւ մինչեւ իԽոյ եւ յԱրձնշ, եւ վարեաց զՀայս եւ զՄարս անտի իՎրաստան : Եւ զի պատուարեալ էր խանին Երեւանայ, զնարկն սաստկութեամբ պահանջեաց, իբրեւ նա յոչ կամս էր վճարելոյ, ի1779 զօր կուտեաց յամենայն կողմանց իւրոց, Թուշ, Փշաւ, Գարապաշան, Մարք, Չերքեզ, Ափղազ, եւ իՎրաստանեայց զՀայս, զՏաճիկըս, իՔազազ, իՊարբալու, իՀայտար, իՔամուրցի եւ իՀապանու վայրաց : Եւ բէ զոր աւերած ոչ հասոյց կոտայից եւ Արարատեան դաշտին, այլում տեղոյս բողոքմ զրել : Մինչեւ հուսկ ուրեմն բռնարար վարեաց յամենայն սահմանացն յանցանէ զՀայսն, յորոց է զորս բնակեցոյց յԱղտեւ գաւառ եւ այլուր. եւ էր զորս տարեալ իՏիփիսի իբաղն Հալվապար նրստոյց. որք զեւ անդ անուանին հին Երեւանցիք բաղաւորութեամբ յետին զաղբականացն, որ կոչին նոր Երեւանցիք : Շարժեցաւ Հերակլ զօրու ծախու իվերայ ճաւատայ, եւ իվերայ Իպրանիմ խանին Շուշույ, այլ իբրեւ սոքա ամրացան իղղեակըս իւրեանց, եզիտ զերկիրն բաց առաջի իւր, աւերեաց զստացուածս բնակեացն, եւ զբազում գիւղորայս խաղացոյց իՎրաստան. զՏաճիկսն զաղբեցոյց իՏիփիս, իԽաւմ, իՇաւաստիք, իՂօնէլ, իՍապուէ, եւ առ Ալազան գետով մինչեւ իմերձակայս Կովկասու. որք անուամբ եւեր են անդ տաճիկք, մոռացեալ ունին զլեզու իւրեանց, իվրացի խօսին : Բազմաթիւ եւս էին Հայք վարեալք, իգաւառացն Տայալու, եւ Չակամայ Միրաշրեցիք, Շոնեցիք, զորս տարեալ զաղբեցոյց իՍօմիք, ուր շինեցին զգիւղորայսն Բզնիս եւ Թաղեղ, մերձ իՇամշուլդէ, իՋուլալեք, իՋաւախեք, նոյն եւ իՇախկայ եւ յԱխալքեիք :